

OS ALLOS. ERMENEGILDO ZEGNI

196945

ARANY JÁNOS MINT MŰBIRÁLÓ

IRTA

DR. GÁLOS REZSŐ

KÜLÖNLENYOMAT AZ „URÁNIA“ TUDO-
MÁNYOS FOLYÓIRAT 6—8. SZÁMÁBÓL

BUDAPEST, 1909.

HORNYÁNSZKY V. CSÁSZ. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ARANY JÁNOS MINT MŰBIRÁLÓ

IRTA

DR. GÁLOS REZSŐ

KÜLÖNLENYOMAT AZ „URÁNIA“ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT 6—8. SZÁMÁBÓL

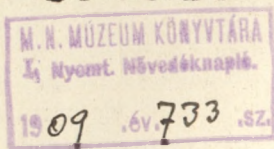
BUDAPEST, 1909.

HORNYÁNSZKY V. CSÁSZ. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

ny. l.
172. sz.

196845

Arany János mint műbíráló.¹

I.

A régi költészet kutatója a XVIII. század végéig tulajdonképpen csak magyar *írókról* számolhat be (miként azt Czvittinger, Serpilius, Rotarides és társai is tették), de *irodalomról* nem. Az Assisi szent Ferencz-irodalomnak hozánk csak egy-egy hulláma jutott el az Ehrenfeld-, Simor-, Virginia és Lobkowitz-codexben, van nagy lyrikusunk, mint Balassa vagy Amade, van olyan kiváló prózaírónk Mikes Kelemen személyében, a milyen azóta is kevés, van epikusunk, sőt mondhatni, vannak helylyel-közzel drámaíróink is. De mindannyiok csak egy-egy sziget a művelődéstörténet tengerében, nagy jelenség, a mely ma is csodálatra kelt — és jelenség, a mely irányt mégsem jelöl. Balassának vannak követői: Zicsi Péter, Madách Gáspár, Petrőczy Kata Szidónia, Kohári István vagy a második Balassa Bálint híven követik verselését, — Rimay Jánossal egy csoportba sorolhatjuk Beniczky Pétert vagy a nemrégiben fölfedezett Barakonyi Ferenczet, de azért egy-egy ilyen csoport együttesen csak a külső alak egybehangzóságát, egy-egy érzés consonantiáját,

¹ A temesvári Arany János-Társaság 1908. évi pályázatán 300 K pályadíjjal koszorúzott mű.

a verselésnek többé vagy kevésbbé egyforma könnyedségét, egy-egy hasonlat azonosságát s nem egyszer bizony eszmeviláguk közös szegénységét is jelöli, — de sohasem önálló irányt, tudatos törekvéseket. A jó aransarkantyús vitéz lóczi magányában talán ismeri utolsó troubadourunk énekeit, a Csallóköz magyar regényírója szorgalmasan jegyezgeti össze a Csallóköz daloslelkű poétájának szerelmi énekeit és a kik a verseket szerették, hibásan vagy híven gyakran másolgatták a vitézi- és a virágénekeket, farsangi és kurucz dalokat. Ám irodalmi evolúciónak alig van nyoma. Balassa énekelt: dalos kedve, daltermő lelke megnyilatkozni vágyott. Barakonyi énekelt: az érzéki szerelmek múlása hangulatokat fakasztott benne. Megújra átérezték, a mit énekeltek. De nem másoknak, csak saját maguknak énekeltek s még egymás költeményeit is alig ismerték, még kevésbbé értékelték. Szigetek voltak, a melyek között út nincs. Ha a mult irodalmában fejlődésről beszélhetünk, e fejlődésben hiányzik a l'art pour l'art elve. Eszméket, gondolatokat csak a katolikus visszahatás kora fejlesztett újakat Matkó István, Sámbar Mátyás vagy Pósházi János, Magyary, Alvinczi vagy a nagy Pázmány vitáiban, ám ez eszméket az irodalom más tudományból kapt és oda adta vissza.

A magyar költészet irányokban — Besse-
nyeiek fölléptéig — nagyon szűkkörű.

Balassáék költészete a népi költészetben gyökeredzett: oda kell a lyra kritikájának is visszaternie. Balassa vagy Amade költészetének, különösen népiességüknek legfőbb kritikus a maga a nép lehetett. Szorgalmas kezek másolgatták őket, a nép a szebbjét valóban az ajkára

vette s hogy mennyire kiállották a kritikát e dalok, milyen messzire jutottak, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy a kisalföldi Amadénak nyomtatásban csak a XIX. század elején megjelent dalai közül is egynéhányat a székelység is ismert és énekel. Balassa költeményei tovább éltek a kurucz-kor költészetében és (gondoljunk csak a Zöld erdő harmatját... kezdetű dalra) új énekek gyökérszálaivá lettek.

De ez aztán minden, a mit kritikának és kritika kapcsán fejlődésnek mondhatunk. S e kevésből is hiányzik egy fontos dolog: a tudatosság fogalma.

A XIX. század műbirálata okaival és eredményeivel Bessenyeiék fölléptéig nyúlik vissza. A magyar kritika kezdete összefügg avval a zászlóbontással, a mely legelső sorban testőr-írók alkotásaihoz fűződik s a mely a XVIII. század hetvenes és nyolczvanas éveiben veszi kezdetét. Zászlót bontanak: írni kell, mert e nélkül nincs műveltség és mert ebben leginkább elmaradtunk a művelt Európától. Írni kell, mert műveltség nélkül elpusztulunk. Írni kell, mert a külföldnek Voltairejei, Rousseaui, Dantei, Petrarcai vannak, sőt (a kire Ányos utal) Shakespeareje van — nekünk pedig nincs senkink. Tehát írnak. Tehetség nélkül jórészt, de mindig tudatos törekvéssel, mindig a kitűzött célra tekintve: arra, hogy irodalmat kell teremteni.

Igazán nagy költői genieje a XVIII. század utolsó negyedének egy sincs. Bessenyeiék Voltairet utánozzák, Batsányi és Szabó László Rousseaut, Kazinczyék Goethet, illetőleg Klopstockékat és a Hainbundot kedvelik. Balassához, Amadehoz egyikük sem mérhető — és mégis tudtak teremteni irodalmat. Kármán maga is, Mikes óta az első kitűnő prózaírónk, német

nyomon jár. Véges-végig, Csokonai fölléptéig, idegen nyomok. Ott van a deákos iskola is. Ott vannak még a debreczeniek is: jól ismerik Rousseaut és híven utánozzatják a németeket is. Ismételjük, irodalmat teremtettek, mert hazafiságnak tartották a költészet művelését. Ennek tulajdoníthatók az olyan ballépések is, a minők a két nagy lyrai talentum, Kölcsey vagy Berzsenyi drámatörédei.

A hazafiasság fogalmához Kazinczy megjelenése, helyesebben Kazinczynak 1801. utáni szereplése még egy eszmét fogant a hegyekkel és „ridiculus mus“-okkal egyként vajudó nagy hegyekben: a finomérzés, az aisthesis fogalmának a tehetségével való egységét.

Kazinczy egész szereplése tulajdonképpen azt hirdette, hogy mindenki, a kiben finom érzés van, írni is tud, ha írásaiban a styluson, a nyelven, a külső alakon uralkodni tud. Kazinczy kritikai szereplése, — csak úgy, mint a diákosoké (a „h“ szereplése) a magyar mértékes verselésben — tulajdonképpen a külső bírálására szorítkozott, vagy miként a Mondolat-harcz — a nyelvi elbírálásra. A jóhangzás — ez volt Kazinczynak túlságos tágkörű, mert meghatározatlan és nagyon is szűkkörű, mert egyéni kritikai álláspontja. Kazinczynak, ennek a végtelenül hiú, eszméiben és törekvéseiben nagy, de eszközeiben és néha módszerében is kicsinyes egyéniségnek senki sem volt elég nagy író, mert hiszen senki — még az ő kedvelt Daykája sem tudott tökéletesen az ő szájaíze szerint írni. És viszont mindenki író volt, a ki önmagában ezt a finomérzést érezte, a ki csak írni akart.

Ez a kritikai álláspont magyarázza irodalmunk állapotát a XIX. század első két tizedé-

ben. A Bessenyeiék kitűzte zászló mögé: az irodalom harczterére egyre többen: hivatottak és tehetségtelenek sorakoztak. Boldog-boldogtalan érezte magában a költői vénát és különböző nexusok segítették, hogy íróvá legyen. Kazinczy maga leveleiben a finoman képzett világfi magaslatáról vállveregető jóakarattal fogad mindenkit költővé, a ki törekvéseinek nagyságát, érzéseinek finomságát, nyelvének lágy szépségét elismeri, vagy éppen utánozza. Dayka a legnagyobb költője: valóban legmélyebb érzésű költőink egyike. De Kis János is az, a ki pedig szorgalmas mesterembernél alig több. És erre a korra legjobban illik Arany János gúnyolódása a költészetről:

Ez az, a mi fünek és fának szabad,
Czéh, mely akárki fiát befogad.

A „czéhben“ sokan voltak. Kántorok és művészek vegyest. És kitűrták onnan Csokonait, mert néha kissé paprikásízű is volt, — mint Kazinczy mondja: paraszti, pórias, — első sorban, mert debreczeni volt, a honnan a Mondolat is jött, kitűrták Himfyt (Daykával vetteti Kazinczy tűzbe ismert epigrammájában Kisfaludy Sándor verseit), mert dunántúli volt, a hol Kazinczy ellenfelei ütöttek tábort s a hol a Mondolat legmélyebb gyökeret vert.

Kazinczy kritikájának legelső hibája tehát az volt, hogy *személyi* volt. Egyéni szempontból indult ki, de azért még csak egyéni kritikának — hogy jobban megértessük magunkat: individuális kritikának sem nevezhetjük, hanem egyszerűen csak ad personam-kritikának. Nem lehelte bele kritikájába egyéniségét csak a legkevésbé is. Szigorúan megszabott irányelvek

a leveleiben, illetve az itt mondott ítéleteiben nem nyilatkoznak meg.

Kritikájának másik hibája már inkább egyéniségének arisztokratikus jellemvonásaiból folyik. Szelíd volt és túlzottan jóindulatú mindenkivel, a ki hozzá közeledett. És így fölnevelt egy írói generációt, a melyről jómaga sem tudta, mit ér. Védett mindenkit, a ki őt mesteréül elismerte és valljuk meg, igen gyakran maga sem tudta, megérdemli-e az illető, hogy költőnek, hogy tanítványának neveztessek.

Kritikai álláspontja e kettős, gyöngye alapjának, a melyhez a Magyar Hírmondó, a Magyar Muzsa és a többi hírlap folytonos buzdításai járultak, volt köszönhető, hogy Kisfaludy Károly fölléptekor „a Márévára szerzője“ csakúgy költőnek tartotta magát, mint Katona József, másfelől, hogy Himfy és Csokonai, a század elejének két legtehetségesebb kritikusa kiszorultak már-már a Parnassusról is. Írni: ez hazafias érdem volt — és kettősen az volt, az írásra buzdítani valakit.

E kritikai kísérletekhez, mik ilyen ingatag alapon állottak, hozzájárultak a Tudományos Gyűjtemény vitái. Nem részletezzük őket. Csak Kölcsey két-három bírálatáról akarunk megemlékezni. A mit Kis Jánosról írt, a mit Csokonairól írt, azért mesterére vessük a követ. De a mit Berzsenyiről írt, avval még rövidesen számolnunk kell. A Csokonairól írt, bírálat elhangzott. Ez a kor nem volt a Csokonai kora s a ki e bírálattal megfelelő aesthetikai képzettség alapján állva kellően foglalkozhatott volna, a költő maga már nem élt. Kis János a Kazinczyék embere volt. A Berzsenyi verseiről írott kritika azonban fájo húrokat pendített meg és

hatása rendkívül jellemző a Kazinczy korának közönségére. Berzsenyi érzékenyen megsértődött s tudvalevőleg nem írt többé verseket. Ez volt a Kazinczyék nevelése. A széphalmi mester Bessenyeiék utóda volt, irodalmat akart teremteni mindenáron. Hízelt, szépítgetett, simítgatott, tehetségesnek mondott mindenkit, a kibben csak írói kedv volt is és nemcsak a közönség, hanem íróink is elkényesedtek. Valóságos nebántsvirág a tízes évek minden költője és minden költői terméke. A mit költőtársáról Kölcsey mondott, az jórészt ma is elfogadható, sőt egészen enyhe ismertetés volt. Berzsenyi költészetét létalapjában nem támadta meg. S a sziklai remete mégis személyi kérdésre vitte át a bírálatot s nagy vehementiával készült a választásra. A talaj felületességére s arra vall, hogy publicumunk meg nem volt érett a bírálatra, az a körülmény, hogy e válasz hosszú évek múlva megjelenhetett. A bírálat cél tudatoságát még nem ismerték fel, szükségességét még kevésbé. Hogy Berzsenyi elhallgatott, az e tized fölfogását még erősítette. Irni hazafiaság volt és Kölcsey bírálata magyar írókat hallgattatott el.

Berzsenyi válasza még egy momentumot vet felszínre a tízes évek kritikájáról. Berzsenyi fölismerte a kor egyik legnagyobb hiányát: az aesthetikai képzettség hiányát. Érezte, hogy Kölcsey bírálatára nem tud alaposan, eléggé komolyan megfelelni, szüksége volt aesthetikai tanulmányokra. A kor még mindig Batteux, helyesebben ennek német fordítója, Ramler aesthetikai alapján volt s míg Németországban Ramler óta nagyot haladt a kritika, nálunk, a kik mindent elkésve vettünk át a német iroda-

lomból, még mindig Ramler jóindulatú irányelveit tartották szem előtt.

Ezek a momentumok előzik meg az Aurórkör fellépését.

Tiszta véletlen, hogy a sok mezei virág, kóró és burján között nemesebb virág is hajtott. Gyomlálás nélkül nőtt minden a magyar irodalom talaján s véletlen, hogy a sok gyom el nem fojtotta a szebb virágot.

Az Aurórának van valamelyes aesthetikai alapja. Megválogatják a közlendőket — még mindig a jóízlés ugyan az irányadó, de a nyelvi kákáncsomókeresést elhagyják s már nem a Tövises és Virágok szempontjából szólal meg a kritika. Így legalább kiválogatni sikerült az irodalom javát, íróink kiválóbbjait egy csoportba gyűjteni. Forradalom, modern forradalom — ez volt az Auróra megjelenése. Ki kellett seperni a gízt gázt, még azt is, a mit Kazinczyék nemcsak megtűrtek, de ápolgattak is. De hogy ki-seperjék a rosszat, be kellett elébb bizonyítani, hogy jobbat, jót tudnak teremteni. Ez a bizonyíték volt az Auróra. A huszas évek két nagysága, Kisfaludy Károly és Vörösmarty megmutatta, hogy alkotni tudnak. És ezért állott a harminczas évek elején meginduló magyar kritika biztos, szilárd alapon. Volt kritikusuk, epikusuk, drámaírójuk. A szépprózát is erőltették, sőt Fáy ez irányban ép oly kitűnő munkákat adott, mint a tanító költészet terén.

Jöhetett a kritikus. Társaival szemben, az irodalom új, modern termékeivel szemben nem volt szükség kritikára. Vörösmarty s a mester, Kisfaludy Károly maradandó nagyságoknak bizonyultak. De meg kellett az irodalmat tisztítani minden selejtestől és ez a föladat várt az

Auróra kritikusára. Bajza — a ki hivatottnak bizonyult e szerepre — egyéniségével, készségével, céljaival egyként méltó volt a föladat megoldására. Aesthetikai, kritikai készsége jó talajban, a legnagyobb német kritikus műveiben, Lessingben mélyen gyökeredzett. Szigorúan igazságos, zárkózott természetű ember volt. Ítélete világos, biztos, elveiben szilárd. Ha a XIX. század elejének irodalmát Kazinczy tekintélye támogatta, reá tekintély nem hatott. Dessewffyvel és az Erdély irodalmában mindenható Döbrentéivel szembeszállott, ha kellett. És erre szükség volt, ha Kazinczy táborának fattyúhajtásaival le akart számolni. Egyénisége sokkal szikárabb, minden irányban, hízelgéssel is megközelíthetetlenebb, önuralma sokkal nagyobb volt, hogysem akár hévtől elragadtassa magát, akár személyiségtől megingattassa magát.

Kazinczy kritikája *személyi*, Bajzaé *egyéni*. Beöthy Zsolt Bajzát érzésében, természetében, egész szellemében Széchenyihez szereti hasonlítani. Valljuk meg, hogy Bajza a legnagyobb magyarnál is zárkózottabb s még kevésbé áll érzelmi alapon, mint Széchenyi. Egyéniségét beleviszi kritikájába is, de személye, saját költői iránya nincs benne. A műről ír és soha sincs tekintettel annak szerzőjére. Elvei e tekintetben is (gondoljunk arra, a mit „a személyiségről“ mond) nagyon szigorúak. Ki szabad mondani mindent — ez az ő felfogása — a mi testi hibára nem vonatkozik. Minden hang megengedett, a mi a tisztességet nem sérti. Sőt a kritikának ki is kell mindent mondania, kímélet nélkül.

A kíméletlen, szigorú, de minden ízében igazságos bírálat hivatott volt rá, ez volt az egyetlen mód rá, a mely egyfelől az irodalom terü-

letét a nem oda valótól teljesen megtisztítsa, másfelől a talajt a további kritikára előkészítse. Lessing példája erősen hatott Bajzára. Bajza nemcsak utánozta mesterét, hanem egyéniségének, saját természetének minden vonását megőrizve, Lessing tanításait szóról-szóra is átveszi. Az eredmény, a melyet elért, bebizonyította, hogy jól tette, a mit tett. Megérlelte a közönség és az írók felfogását a kritikára. Sőt többet tett: állandó kritikai folyóiratot tarthatott fenn, a mit még ma sem tudunk megtenni. Kisfaludy halála után néhány évvel az Auróra megszűnik illetőleg két folyóiratban éledt újra: az Athenaeumban és ennek mellékletében: a Figyelmezőben. De hogy idáig eljuthasson, Bajzának elébb még egy nagy harcot kellett megvívnia. Nem a Conversations-lexicon perére czélzunk — a hol elveit először fejtette ki, — sem a Szentmiklóssy érzékenykedésére, a kivel szemben megmutatta, hogy a kritikában érzelgésnek helye nincs, hanem a Pyrker-fordítások ügyére. Ez volt tulajdonképpen a „modernnek“, az Aurórának úttörése a jövő felé. E pontban következett be a nagy harcz, a melyet a huszas évek irodalma előre jelezhetett. Össze kellett találkozniok, meg kellett vívniok Kazinczyval. De itt kezökben volt a Kazinczyék fegyvere — nem feladatunk e bírálat részleteire kitérni — a hazafiasság és ennek szempontjából támadhatták meg Kazinczy Pyrker-fordítását. Evvel az összeecsapással kellett eldőlnie a nagy kérdésnek, hogy az Auróra aesthetikai alapja elfogadható-e, hogy a kritikának a szókimondó, egyenes, igazságos kritikának van-e helye, elbírja-e azt a közönség és főleg, elbírja-e azt a magyar irodalom.

Bajza győzött.

II.

A sok és sokféle idegen hatás nyomán felburjánzott irodalom az Athenaeum kritikai melléklapja hatásául megtisztult. A selejtest Bajzáék kíméletlen bírálatai kisépérték az irodalom minden ágából. A romantika hatása kezdett túltengeni, de éppen ezért kezdte túlélni önmagát. A huszas évek népmesegyűjtései, Gaál György, Majláth János és Mednyánszky Alajos báró kötetei frissek még, de csakúgy romantikusak, mint a Grimm-testvérek meséi, a melyeknek Gaál könyve is forrása volt. Csak az Athenaeum idejében, csak Erdélyi János buzgólkodására indul meg a népköltés gyűjtése nagyjában helyes alapon s csak akkor tér vissza a sokféle hatás után a külföld irányain kiművelődött magyar irodalom a legerősebb talajra, Amade, Pálóczi Horváth Ádám és Csokonai után először a népies alapra. Az irodalom, a költészet jól megalapozódott. Megtisztult, talaja föl volt ásva, a magvak el voltak hintve. A kritika elé, a melyet Bajza előkészített, a melynek utat tört, új látkép és új feladatok kerültek. E feladatok szorosán összefüggtek a negyvenes évek költészetének irányjaival.

Foglaljuk össze e pontnál eredményeinket. Bessenyeiék tudatosan teremtetek irodalmat, Kazinczyék nyelvi szempontból át- meg átgyúrták azt; az irodalmat azonban tárgyi szempontból, aesthetikai irányban elhanyagolták. Ezen segített az Auróra-kör, a mely aesthetikai szempontból kitünőt nyújtott, nyelvileg a Kazinczyék kritikájával megtisztított alapon. Mellettük Bajza és utánuk a Figyelmező kiséperte az irodalom

talajáról a burjánt és működésével a kritika megkapta alapját, feladatát irodalmunkban. Bajza kritikája, mondhatni, ad hoc kritika volt. Egyetlen feladat volt előtte, két-három évtized termésének megtisztítása. Ezt elvégezte becsülettel. A kezdődő új kritika feladata tehát az maradt, hogy a mit az immár tiszta, rendezett talaj terem, azt rendszeresen tisztogassa, a fiatal hajtásokat nyesegetse, növésüket segítse. Bajza feladata erdőirtás volt. Az új kritikáé faiskola növelése. A talaj megvolt hozzá.

Érdekes perspektívája e korszak az irodalmi evolúciónak. Éppen, mikor Bajza munkája lezáródik s feladata be van fejezve, akkor vívja a romantika is utolsó harczait, akkor nyílik új fejezet a költészet történetében Erdélyi János népköltési gyűjtésével, ennek visszhangjaival és a negyvenes évek nagy triászának, Petőfinek, Tompának és Arany Jánosnak fölléptével.

Az eljövendő kritikának is ebből a talajból kellett kivirágoznia. Olyan kritikusoknak kellett eljőnniök, a kik együtt nőttek fel az új irodalommal, a mely magyarságával, érzéseivel, nemzeties irányával még visszanézett Vörösmartyékhoz, de egészében mindkét lábával a népi költészet alapján állt. A Figyelmező kritikája, az Athenaeum aesthetikája az új törekvések megértésére nem volt eléggé hivatott. Miként Kazinczyval Bajza, úgy kerül szembe a Bajzáék korának legnagyobbja — a kit Toldy még *vir fortissimus*-nak mond — Vörösmarty, az új, népi irány legpraegnánsabb kifejezőjével, Petőfivel. Apró személyeskedések leginkább megmutatták, hogy a régiekké lett modernekek épp úgy nem férnek meg az újakkal, mint ők maguk nem fértek meg a régiekkel. Vörösmarty épp oly tiszte-

letben, de távolról szemlélő tiszteletben részesül, mint az imént még Kazinczy. A kritikának mindezzel számolnia kellett. Csathó Pál, Kovács Pál. sőt tudvalevőleg Toldy Ferencz és Greguss Ágost is, nem értették meg az új irányt s a negyvenes évek második felében a kritika mintha abban a tudatban nyugodnék még, hogy az új iránynak előbb erős gyökereket kell vernie, mielőtt félrenövő ágainak nyeséséhez foghat a műbirálat. A forradalom is segítette e törekvéseket. Petőfi, Arany és Tompa diadalittasan üdvözlik egymás műveinek megjelenését, de kritikához még senki sem fog. Legalább (mint Greguss közismert baklövésai Petőfi kritikájában igazolják) hivatott ember nem.

Miként Bajza csak Kisfaludy Károly és Vörösmarty diadalai után jött el, — az új kritika is csak akkor következhetett be, mikor a triász már tetőpontot ért. Miként Bajza az Aurórából nőtt ki, az új kritikának is a népies-nemzeti költészet elveit kellett elfogadnia. Nem habozunk kijelenteni, hogy e kritika leghivatottabb művelőit ez irány diadalra segítőinek kettejében, Arany Jánosban és Gyulai Pálban látjuk. Arany Jánosban, a ki Toldijával a népies iránynak a legvehemensebb lökést adta célja eléréséhez; és Gyulai Pálban, a ki Arany Lászlóval együtt szerkesztett Népköltési Gyűjteményében a népi költészetnek leggazdagabb anyagát tárta föl és költészetével is Aranyt követte. Aligha kétséges, hogy Gyulai Pál a legnagyobb, a leghivatottabb kritikusa a XIX. század utolsó negyedének. Alig kétséges, hogy vele a magyar kritika egyelőre tetőpontot ért. Mindenben nagyot alkotott: ő volt az a hivatott bíráló, a kinek el kellett jönnie, hogy a modern kritikát megteremtse.

Méltatása nem feladatunk s ennyit mégis anticipálnunk kellett, mert csak így érthetjük meg a föladatokat, mikkel Arany Jánosnak meg kellett birkóznia, így érthetjük meg Arany János jelentőségét a magyar kritika történetében s így helyezhetjük kellő világításba Aranyt mint műbírálot. Ha így a XIX. század első felének irodalmi evolutioján áttekintettünk, mint három, egy gerinczvonalat alkotó hegy lánczolata mutatkozik három nagy kritikuskunk, Bajza József, Arany János és Gyulai Pál. Bajza megtisztította a burjános talajt, Arany szeretettel nyesegette, ápolta az arra érdemes fiatal hajtásokat és Gyulai a modern aesthetika magaslatáról nézhette és bírálhatta aztán a termés javát, a fejlett, szép hajtásokat. E lánczban nemcsak jelentős, hanem érdekes is Arany Jánosnak a szerepe. És annyira összefügg egyéniségével, hogy műbírálatain különösen ebből a szempontból is át kell tekintenünk.

Arany János egyénisége sokkal közelebb van hozzánk, hogysen minden ízében jól ne ismer-nők és sokkal távolabb van tőlünk. hogysen elfogultak lennénk iránta. Nem nagy, semmiesetre sem nagyszerű, de átlátszó, kristálytisztá egyéniség. s legtöbb vonásában meleg, mindig megnyerő. Alapvonása az egyszerűség. Józan, értelmes egyéniség, a ki mindig az élet küzdelmeiben, mindig emberek között élt és megtanult látni. A mit minden tisztelője, még Riedl is szemére vet, az a túlságos józanság, a mely valósággal nyárspolgárivá teszi Aranyt az embert. Nyugodtan, megfontoltan rőtta a maga szerény útját, gyűjtögette a garasokat, rakosgatta a pénzt halomra. Ez a nyugodt megfontoltság, józan gondolkodás tartja vissza a köl-

tőt is minden rhapsodikus kitöréstől, de ez teszi verseit is olyan szépen folyó, zengően rhythmusos, kedves hangzású, szabályos, de mély mederben folyó versekké, a melyeknél valóban, „állunk vizének mélysége fölött“. Ehhez a nyugodt megfontoltsághoz szerénység és az öntudatosságig terjedő büszkeség járul. Ez alaptermészete. Csupán kiegészítő vonásai jellemének az élénk impressio, mely érzékenységgel is összefügg és a reflexio szeretete. Minden szép iránt fogékony, minden szépet meg akar ismerni. Ez pótolja tulajdonképpen lelkesednitudását: a megismernivágyás. És reflexiv természetű: elméláz, elgondolkodik, elmélkedik a nyert impressiókon. Tiszta, világos ítéletet szerez róluk.

Szinte önkéntelenül következik e jellemvonásokból, melyeket még érzékeny lelki alkatából kifolyólag végig melegség övez, hogy Arany kritikusnak született. Megvan a szükséges higgadtsága, nyugodt életnézete hozzá, megvan benne a szép iránti fogékonyság, élénk impressio, a reflexiv természet. Körülbelül mindazok a vonások, a miket a bíráló egyéniségétől megkövetelünk — s különösen megkövetelünk abban az időben, mikor Arany föllépett. Ha a szabadságharcz megszűli irányítóját, a kinek nagyságára szüksége van, valóban az irodalom is megszűli kritikusat, a kinek tisztító munkájára és irányítására szüksége van. Bajza akkor jött el egyéniségének külsőleg rideg szigorúságával, mikor az irodalmat meg kellett tisztítani. Arany akkor lépett föl meleg, egyszerű, de megfontolt, biztos ítéletű egyéniségével, kritikájával, mikor az irodalomnak jóindulatú, támogató, de minden rossz hajtást biztos kézzel kiirtó kezére volt szüksége. Nyugodt ítélet kellett e kornak. S

Aranynak még a prózáját is a nyugodtsággal jellemzi Riedl: „Legfeltünőbb sajátossága a nyugodtság. Az erő, a biztonság nyugalma ez“.

Arany volt tehát a hivatott, egyéniségével is rátermett kritikus. De — Kazinczynál is, Bajzánnál is kiemeltük — a rávalóságon kívül még egy kellék szükséges ahhoz, hogy valaki jó kritikus legyen: az aesthetikai képzettség. A negyvenes években Aranyban még ez nincs meg eléggé. De tudja, hogy nincs meg benne és iparkodik, hogy azt megszerezze. Szilágyi Istvánnal, a derék szigeti professzorral folytatott levelezéséből legjobban tudjuk, hogy mennyi mindent olvasott Arany. Mintha csak készült volna a kritikusi pályára! Pedig ki tudta a negyvenes évek szalontai jegyzőjéről, hogy az valamikor a modern irodalom alkotásait fogja nemcsak olvasni, de bírálni is és Hebbel munkái egyikét is kése alá meri venni. Tanulmányai párhuzamosak voltak a Szilágyi Istvánéival: aesthetikai, nyelvészeti, történelmi és főleg irodalmi tanulmányokra törekedett, ebbeli ismereteit igyekezett minél bővebbre terjeszteni.

Hogy e tanulmányokat mennyire szükségeseznek tartotta ahhoz, hogy valaki bírálatot írhasson, azt legjobban Vojtina leveleiben mondja el:

És olvasál, ha postanap került.
— — — És az olvasmány hatott,
Mindgyárt megírtál egy . . . bírálatot.
De Frankenburg, Vahot, vagy Jókai
Beküldött műved nem nyomatta ki.
Azt mondta rá: csak nőjj még, kis számár,
Mielőtt bírálva megszólamlanál.

Arany előbb dolgozott, olvasott, tanult s csak azután mert a bírálat hangján megszólalni. Aranyban a költőben és Aranyban a kritikus-

ban ezen alapszik a legközösebb vonás: az *aesthetikai tudatosságé*.

Kívüle a magyar irodalomban csupán Csokonai-ban él a költői tudatosság annyira, mint Aranyban. Bonczolgotó természete őseredetében akarta látni a szépet. Alexandrinusokat csak akkor ír, mikor az alexandrinust már tőtől-hegyig ismerni véli; jólismert dolog, hogy a Toldi szerelme utolsó földolgozásában már trochaeusokat próbált az alexandrinus lejtésébe belevinni. Verseit nem úgy ontja, a hogyan Petőfi. Versformáival tisztában van. Mielőtt valamely munkához hozzáfog, tervezetét készíti el. Azután is tudatos munkába fog: költői szépségeket megfontolt tudattal visz bele és verseit többször is átsimítja.

Ugyanígy kell Aranyt a kritikust is elképzel-nünk. Kazinczynak tökéletes ellenkezője. Kazinczynál az *εὐφροία* minden. Ez pedig egyéni ízlés dolga. Arany kritikus egyéniség, de kritikáinak csupán tárgyaválasztásában kíséri egyéni természetes ízlése. Egyébként mindig szem előtt tartja az aesthetika szabályait, s hogy ezek szem előtt tartásával írja munkáit és bírálja a másokéit, — ezt szeretném én aesthetikai tudatosság-nak nevezni benne.

Az aesthetikai tudatosságnak pedig az aesthetikai képzettség a főfeltétele. Arany — mint mondtuk — tanult, olvasott egyre, élete fogy-táig és — mint látni fogjuk — aesthetikai kép-zettségének tanujelét adta több kritikai dolgo-zatában is. Tanulmányai jórésze a negyvenes évekbe esik. Ebből az időből pedig bírálata nem maradt ránk. Arany az aesthetikus és kriti-kus ez időben maga is csak tanul. Az ötvenes évek elején már bíráló szemmel nézi, hogyan

szaporodnak el a poéták a „Parnassuson“. Ezek ellen küzd leginkább Vojtina leveleiben, gyöngéden czélozgatva Nagy Ignác Hölgyfutár-jára is, a mely minden költői terméknek helyet adott. („Pegasusod befogja a *futár* is, Gondolva, hol ló nincs, jó a számár is“.)

A Petőfi nyomán föllendült irodalom mind inkább túlzásokba tévedt. Voltak külön petőfieskedők és voltak népieskedők. Ezek költészete foglalja el Tompa és Arany irányán kívül az ötvenes évek fogékony publikumát. És ez a szomorú eltévelyedés készíteti Arany Jánost, hogy az ötvenes évek végén aesthetikai tanulmányait befejezve Pestre költözzék és itt kritikai folyóiratot indítson. Tompának írja 1860 márczius 30-án: „Bánt a szépirodalom súlyedése. Megbeszéltem ezt Pesten oly emberek közt, kik velem egy véleményen vannak. Közösen elismertük, hogy egy irányadó lap nem léte a baj, hogy tehet akárki jót, rosszat a nélkül, hogy valaki ügyelne rá az irodalomban“. De ekkor még csak a gondolat ötlük fel benne, hogy ily lapra szükség van. Nyár felé azonban mind actualisabbá lesz a dolog. A Kisfaludy-Társaság augusztus 15-én igazgatójává választja s Aranyt a megélhetés készíteti rá, hogy szerkesztői gondokat vegyen a nyakába. Előbb csupán aesthetikai értekezésekkel akarja az irodalmat irányítani és Gyulai Pálnak augusztus 10-én még azt írja, hogy „utóbb majd kritikai ismeretet is adunk; a nélkül, hogy éles polemiába keverednénk“. Szász Károlynak meg éppen azt írja (1860 augusztus 27.), hogy „lapom aesthetico-critico-belletristikus valami akarna lenni“. De már ekkor dereng benne valami állandó kritikai rovat is, mint a *Revue des deux Mon-*

des-é. Gyulai Pál pedig azonnal kritikai lapra gondol: „Tudnom kell, mennyire lesz lapod kritikai közlöny“ (aug. 20.). Soraiból kiolvashatjuk, mennyire örül, hogy lesz lap, mely kritikáit („miken — maga írja — mindig némi szenvedély és élesség vonul át“) közli. S valóban Arany közli is Gyulai kritikáit, noha Szász Károly előtt mint kritikai álláspontot hangsúlyozza, hogy „suaviter in modo, fortiter in re“ — körülbelül ugyanazt, a mit Malvina költeményeiről írott kritikájában is kiemel: „nyájas, szelid kritikát, hanem azért igazságost“. Decemberben pedig, mikor az első szám programjáról irogat barátainak, ott már három kritikai pont is szerepel: 3. *Belirodalom* : *birálat*, 3. *Külirodalom* : *ismertetés*. 6. *Értesítői rövid birálatok*.

Így indul meg 1861-ben a *Szépirodalmi Figyelő*. Nem egészen két éves életet élt. 1862 novemberében szűnt meg. Jelentőségét Arany László is kiemeli a Hátrahagyott Munkák bevezetésében. Arany János mindenesetre csalódott: a kritikával ugyan elérte célját és Salamon, Szász és Gyulai sokat támogatták folyóiratát — a publikum azonban inkább szépirodalmi folyóiratot akart. 1862 szeptemberében Arany már azt írja Tompának, hogy „A Figyelőt vagy át kell alakítanom, vagy megszűnik. 400 előfizetővel nem megy. A mulattató részt szaporítanom, a kritikáit korlátoznom kellene“. Így indul meg Arany másik folyóirata, a *Koszorú*, a mely nem sokkal hosszabb életű volt: 1865 júniusában szűnt meg. Tegyük ez időszak elé azt a két értekezést, a melylyel Arany akadémiai székét el akarta foglalni, illetőleg elfoglalta, a magyar verselésről írt két értekezését

s azt a dolgozatát, a mely *A magyar népdal az irodalomban* czímmel kéziratban maradt ránk — akkor az 1854—1865. terjedő évtizedet tehetjük Arany aesthetikai és kritikai fejlődése tetőpontjának. Ehhez az évtizedhez tartozik a *Vojtina Ars Poetica*-ja is — s csatoljuk ide 1850-ből Vojtina leveleit öcscséhez. Munkái tehát két csoportba tartoznak: a tisztára kritikai és az „aesthetico-kritikai“ czikkekre oszthatók. De ezek együttesen is egy évtized munkáját teszik. S ha most Aranyt mint műbirálót egyes munkáiban akarjuk látni, tisztán állnak előttünk a körülmények, a melyek között Arany műbirálóvá lett.

Egész lénye hivatva volt rá, hogy kritikussá legyen. Tanulmányaiban önkénytelenül is azzá képezte ki magát. Az irodalom rászorult a kritikára. Életkörülményei kényszerítették, hogy folyóiratot indítson. A folyóiratban megnyilatkozott egyénisége, kritikai tudása, ezekben az ő egész aesthetikai tudatossága. Iránya új kiemelkedés Bajza után, művei átmenetek Gyulaihoz. Csoportosítva — mielőtt Aranyhoz, a műbirálóhoz közelebb lépnénk, soroljuk fel őket — a következők:

A) „*Aesthetico-kritikai*“ czikkek.

1. Zrinyi és Tasso.
2. Bánk bán-tanulmányok.
3. Írói arczképek. 1—5.
4. A magyar verselésről. 1—2.
5. Naiv eposzunk.
6. Irányok.
7. Visszatekintés.
8. A magyar népdal az irodalomban.
9. Irodalmi hitvallásunk.

10. Madách bevezetése.
11. A magyar Shakespeare.
12. Apró czikkek, papirszeletek, jegyzetek.

B) *Levelezése.*

Megjegyzések, bizalmasabb kritikák.

C) *Bírálatok.*

1. Életében összegyűjtve 1—6.
2. Halála után összegyűjtve 1—31.

III.

1847 szeptember 6-án azt írja Arany Szilágyinak, hogy: „aestheticai útam az individualizálás elve; — én az aestheticát csak érzeni tudom valamely műben, kifejezni nem“. Az évek hosszú sora megtanította őt erre is. Mikor Szász Károly egyik hőskölteményét bírálja, igazán töviről-hegyire bonczolgatja azt és nemcsak megérti, hanem meg is érteti hibáit, nemcsak megérzi, hanem érezteti is szépségeit. A Vojtina leveleiben (1850.) még csak általánosságban száll szembe az irodalom ferdeségeivel. Korholja azt, hogy a nagy költők elhallgattak s hogy az irodalom berkeiben verebek is fészket vertek, s legföljebb saját verselési puritánságából indulva ki, a külalak fontosságát érzékelteti. De már néhány év múlva a körülmények kényszerítik, hogy aestheticai tanulmányait mint műbíró érvényesítse. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választja és Aranynak székfoglaló értekezést kell tanulnia. Tudott dolog, hogy erre a célra készültek a Bánbánk-hoz írott jegyzetei, azok a töredékek, a miket utóbb Bánkbán-tanulmá-

nyok czímen gyűjtött össze. Azt is tudjuk, hogy ezeket sohasem fejezte be, mert közben meghalotta, hogy Gyulai Pál is foglalkozik Katona Bánkjával. Kevésbbé ismeretes azonban, hogy e triász harmadika, Szász Károly — egészen véletlenül — evvel a témával foglalkozott s ez volt a közvetlen oka, hogy Arany letett szándékáról, — noha Szász Károly azt írja, hogy „a mely perczben megtudtam, hogy te is ugyanazon tárggyal foglalkozol, azonnal semmi sem természetesebb, mint hogy én visszalépjek“. Ám Arany is abbahagyta a tárgyat és dolgozata befejezetlen maradt.

Helyette — a legjobb magyar drámától — a legjobb magyar hősi eposzhoz, a Zrínyiáshoz fordult és azt vizsgálta elsősorban forrástanulmányul. A ránkmaradt részletek (a hátrahagyott iratokból kiegészítve) négy énekre terjedőleg vizsgálják Zrínyi és Tasso viszonyát, összeállítják Zrínyi eposzából végig a párhuzamos helyeket Tasso-hoz, Vergilius párhuzamos helyeit s különösen jelentős pontokat állapítanak meg a jellemzésről az *Összeállítás* cz., ugyancsak töredékben ránk maradt részletében.

Ezek a tanulmány-töredékek voltak Arany első aesthetikai művei, ezek voltak első megnyilatkozásai annak a szellemnek, a mely a magyar irodalomnak Madách Imrét fölfedezte. Bánkbán és a Zrínyi-tanulmányok írójában még a professor szólalt meg, a ki csak az imént még magyar irodalomtörténetet adott elő a gimnáziumban. (Irodalomtörténetének töredékeit ez évben adta ki Dézsi Lajos.) Madách Ember tragédiájának fölismerésében azonban már a műbirálóval találkozunk, a ki egy újonnan megjelenőben levő műről felelőssége teljes érzetében van hivatva

nyilatkozni. Elfogulatlanul, őszintén szólal meg e bírálat először Madách-csal folytatott levelezésében, a hol némely részlet átdolgozását meghányják-vetik, — abban a formában tudvalevőleg, a mely közkézen forog, sok az Arany János javítása — azután pedig 1862-ben, mikor Madách Imrét a Kisfaludy-társaságba bevezette. Leveleiben és e bevezetésben Arany hangsúlyozta először, hogy ez a mű „nevezetes tünemény“. Ebben mondja ki, hogy ő az Ember tragédiájában nem lát pessimismust, noha az akkor is jó mű lehetne, ha szerzője benne pessimista világnézet kifejezője lenne. „Óhajtandó ugyan, hogy a költői lélek teljes harmoniában legyen a világgal: de ha nincs, ki tehet róla“. A maga részéről nem találja benne a pessimismust, mert hiszen a sátántól a végromlásba, a kétségbeesésbe űzött embert. Isten keze visszarántja az örvény szélére. Ez a kevéske kritikai megjegyzés, a mely a részletek sötét színéből az egésznek alapeszméjére s a vázlat világítására vezeti az olvasó tekintetét, nagyfontosságú az Ember tragédiája megítélésében. S e kevésnek kiemelésével is rá akartunk Arany kritikai álláspontjának egy erős támasztékára mutatni: Bajza kritikája, tudatos céljának megfelelően, megsemmisítő, Arany kritikája *productiv* jellegű. A régiből, az újból egyként kikeresi a szépet, a használhatót s azt kiemeli. Az eddigiekből is három nagy mű igaz szépségeire mutatott rá. Az Ember tragédiáját valósággal fölfedezte. Maga mondja, hogy a középszerűt nem szereti még csak gyámolítani sem. Madách művénél pedig az ő aesthetikai tudására volt bízva, hogy a művet bevezesse-e az irodalomba. S ha kritikája elítélő lett volna, Madách rögtön tűzbe veti az egészet. A Bánk

bán nagyságának megítélésében ma is, Gyulai hatalmas munkája után, jelentősek Arany kritikai jegyzetei, és — mondjuk ki — Katona Bánk bán-jának fölismerése Egressy Gáboron és Gyulai Pálon kívül leginkább Aranynak és Szász-nak köszönhető. A Zrinyiasz irodalomtörténeti értékének megállapításakor pedig Kazinczy után, a ki 1817-ben újra visszaadta az irodalomnak Zrinyi művét, Aranynak ismét csak Szász Károlylyal kell osztoznia. Kettejük érdeme, hogy a Zrinyiasznak a világirodalom nagy époszaival való viszonyát megalapították, s főleg Aranyét, hogy a mi legszebb hőskölteményünk becsét Tasso és Vergilius művéhez mérten is meghatározta. Erősen kifejlett kritikai érzékre vallott e megállapítás.

Kritikájában is vonzotta őt a *nagyszerű*. A Zrinyiaszt a világirodalom legnagyobb termékei közt látja, Madách Ember tragédiájáról gyönyörűséggel hangoztatja, hogy a Faust és Byron alkotásai mellé állítva is örömmel mondhatjuk ezt a mienkének.

Éppen így, a nagynak keresésével fordul a mult íróihoz. Akarva nem akarva, kritikai, legalább is „aesthetika-kritikai“ (mint maga mondja) művei közé kell sorolnunk s kritikai szempontjának megítélésekor számba kell vennünk azokat az „írói arczképeket“, a miket Gyöngyösről, Orczyról, Gvadányiról, Szabó Dávidról és Ráday Gedeonról a Koszorú-ban közölt. Valamennyi productiv erejű. Gyöngyösi igazi jelentőségére Arany mutat rá először, kiemeli Gyöngyösi minden hibáját, s megmondja, miben nagy — úgy, hogy megállapításait örök érvényűeknek kell mondanunk. Gvadányinak inkább az egyéniségét helyezi helyes megvilágításba (még Széchy élet-

rajza is Arany nyomán indul), míg Szabó Dávidban inkább a költőt kritizálja.

Az öt arczkép közül Gyöngyösié a legjellemzőbb s a legjelentősebb. A kritikus szigorúságával megy végig a népszerű költő epikáján és egészen új szempontot állapít meg Gyöngyösi megítéléséhez.

Talán az sem véletlen, hogy éppen Gyöngyösit kritizálja. Zrinyi előtte van azóta, hogy háromnegyed évnél tovább behatóan, alaposan foglalkozott vele. Egyre nagyobbban látta a költőt, nagynak látta őt a külföld remekírói között is. Fölmerült tehát előtte is a kérdés, hogy miért szárnyalta túl Gyöngyösi népszerűsége Zrinyiét. Gyöngyösi másfélszázadon át a legünnepeltebb magyar költő volt, s nemcsak a legünnepeltebb, legemlegetettebb, hanem a legolvasottabb is. Kazinczy és már előzőleg Ráday Gedeon leveszik ugyan őt e piedestálról, de nem volt magyar költő, a kit valaha is jobban kedveltek volna, mint Gyöngyösit. Még Orczy, a finomízlésű, művelt Orczy is azt írja, hogy Gyöngyösi lelkének oszlopot s oltárt kellene emelni.

Ekkora népszerűségnek okának kellett lenni. Gyöngyösi nagy ember volt — ennyi világos Arany előtt is. De miért nagy? Erre kell felelnie a műbírálatnak.

És Arany kritikai kése jó helyen hatolt be a témába. Megállapította, hogy Gyöngyösi műveinek szerkezete gyenge. Közepütt van Tinódi és Zrinyi között: az előbbi az eseményeket elősorolja, Zrinyi megszerkeszti, áttekinti, — Gyöngyösi egyszerűen csoportosítja témáját és a csoportokon belül részről-részre mintegy önmagának adott feladatokra felel. Jellemzése gyöngye: művei önmagukat ismétlik. Sőt nemcsak a jel-

lemek ismétlődnek meg, az alapeszme is mindig ugyanaz, a téma is örökké egy: a szerelem. A menet is mindig egyező az egyes munkákban és szép párhuzamot ad.

Eddig tart a kritika bonczoló része. Most következik a productiv rész: kimondja, hogy Gyöngyösi voltaképpen lírikus és ez teszi őt nagygyá. Ime az új szempont, a melyet Arany fölvet. Gyöngyösi tulajdonképpen folytatója Balas-sáéknak, folytatója a virágköltészetnek, s epo-szaiban népdalok vannak elrejtve. Ennek a népiességnak köszönheti népszerűségét, „hogy még a mult (resp. a XVIII.) század végén is költők egész iskolája állt elő, mely őt vallá mes-teréül“.

Míg Gyöngyösiben a népiességet kiemeli, Orczy népiességét csak népieskedésnek, vagy még inkább magyarosságnak mondja. Szerinte Orczynak csak a műveltsége francziás, költői iránya nem az; de épp oly kevésbé népies azért, hogy a népet jól tudja rajzolni. Elsősorban — és itt egy máig sem eléggé méltányolt szempontra kell figyelniünk — Orczy a satirikus ragadja meg figyelmét. Érdeme, éppen mint Bes-senyeié, hogy ő rázza föl a nemzetet aléltságá-ból, másrészt pedig, hogy a „vidorkás gúny (egy apróságot, mint az *adhortatio mulierum*, nem számítva) ő nála jelenik meg először: ő tehát comico-satiricus költőink apja“. Minden-esetre érdekes kijelentés az Elveszett Alkotmány szerzőjétől s mindössze az a különös, hogy irodalomtörténetünk e fölfogást eddig nem méltányolta.

Gvadányiban a költő egyénisége ragadja meg őt leginkább s az a kérdés, hogy mit vitt bele Gvadányi önmagából hőseibe. Rontó Pálba és

még inkább a peleskei nótáriusba. E kérdés az aesthetikába tartozik. De vizsgálja e műveket „a kritika mostani szemüvegén“ is, s a Gil Blas-on kívül elsősorban a Don Quixote-val veti azt össze, egyben pedig alkalmat keres Orczy és Gvadányi satirájának párhuzamba állítására is. Orczyban szerinte „több a csin, a finomság, a só“. Gvadányi ellenben „inkább vastag, mint elmés“.

Gvadányinak és népszerű hőseinek alakja nagyon elvonta Aranyt, az embert Aranytól, a kritikustól. Éppen ezért, valljuk meg, e kép nem is felel meg várakozásunknak. Arany sok tekintetben elfogult s a legtöbbször — ebben az arczképben — nem is kritikus.

Sokkal inkább az Szabó Dávidról írott rövid dolgozatában, a hol Szabó jelentőségét ismét csak mint úttörőét állapítja meg; míg Ráday Gedeonnál ő kutatja ki először a német hatást. Mindkettő rövidebb munka.

Ezekben próbáltuk Arany nagyobb prózai, de nem közvetlenül kritikainak készült munkáiból kritikai szempontjait kihámozni. A legtöbbnek — az Írói Arczképeknek — iratási ideje egybeesik ugyan kritikáival, — azokkal a bírálatokkal, a miket folyóírataiban már kimondottan ilyenekül közölt. De együttesen ezek a tanulmányok csak „aestheticó-kritikai“ előkészületek bírálataihoz.

Efféle tanulmányok még azok a művei is, miket „naiv eposunkról“, és a magyar verselésről („A magyar nemzeti versidomról“ — „Valami az asszonánczról“) írt. Ez utóbbi kettő azért is jelentős, mert bizonyítja, hogy Arany is, miként Kazinczy s miként Bajzáék *költői* iránya, rendkívül nagy fontosságot tulajdonított a külső alaknak. De nem kevésbbé nevezetes még Arany kritikájának megítélésében az a töredék, a mely

kézirataiban maradt ránk „*A magyar népdal az irodalomban*“ czímmel. Mert hiszen bírálataiban gyakran van dolga a népiessel, s az 1849-től bírálatainak megkezdéséig terjedő időszakban éppen a népiességnek, helyesebben a népieskedésnek túltengése jellemző az irodalomban. Arany ebben az értekezésében (melyet nyomtatásban nem közölt s a mely töredékesen, illetve vázlatosan maradt ránk) mintegy önmagának számolt be vele, hogy mi volt az akkor modern irány előtt a népiesnek hatása az irodalomra, a magyar költészet fejlődésére s már csak az is nevezetes benne, hogy az „új aera“ vázlatát így készíti el: (Atmenet, — Csokonai-nál a dal és a paraszt dal objective öntudatosság. Kazinczy objectiv népdalai). — „*Uj aera*. Egészen öntudatos népdal-költészet. Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Czuczor. — (Az idegen elem.) — Petőfi. *Azóta hanyatlása az obiectiv népdalnak*.“ Vagy máskép: „A népdal, tárgyiasan — néha alanyiség maszkjául is — tisztán, mint műforma. — *Hanyatlás: se népdal, se műdal*.“

Tehát saját korának költészetéről, így általánosságban is, elfogulatlan, tiszta, világos az Arany ítélete. Egyfelől túlzásaik ellen kel ki, (mint utóbb egyik papírszeletkéjén a saját születése napjára írja:

Nyolczvan év
Ritka szép;
Hetven év
Jó, ha ép;
Hatvannégy esztendő
Untig elegendő —

egészen a Szelesteiék költészetének satirája). Másfelől pedig a népdalnak elprózaiasodása ellen, mint „a kornak írott népdalaiban, a hol

— mint az alábbiban — a leginkább, legéle-
sebben kigúnyolja azt, a mit dolgozatában „se
népdal, se műdal“-nak nevezett:

Ha is engem felültettél
Írányomban hűtlen lettél,
Alighanem, drága lélek,
Most is szeretlek én tényleg.

Vagy egy másikban:

Ki lett mondva az ítélet,
Elodáztak engem tőled;
Ha is úgy lőn: ide oda!
Egy tehén még nem egy csorda!

Az efféle költészet ellen kikelt az akkori írói
gárda színe-java — mindenestre leginkább a
rendkívül jóízű, fegyelmezett érzékű Arany.
Jó helyre fordul Pákh Albert is hozzá (1843.
febr. 9.) „azok ellen, kik nem tanulva, nem
olvasva semmit, mint Petőfi vastag kötetét, föl-
fedezték, hogy nálánál s mindnyájatoknál leg-
alább tíz lépésre előbbre vannak már. — Ezen
sereg ellen írtó háborút indítani kedvencz esz-
méje Kazinczy Gábornak s másoknak is — s én
már nem egyszer hallottam gyávasági vádakat.“

És evvel átmenetül Aranyra még néhány
kritikai megjegyzésével is foglalkoznunk kell,
miket leveleiben kockáztatott meg. Ezek ugyan
személyi jellegűek, de közvetetlenebbek, mint a
tulajdonképpen bírálatok s főleg azért jelentő-
sek, mert Aranyra bírálatában sohasem volt
alkalma az ötvenes évek költői irányáról direkte
nyilatkozni. Már 1850-ben megszólalt leveleiben
a kritikai hang s attól kezdve mindig vehemen-
sen támadja a Petőfi-utánzókat. Lévy már ekkor
támadja a Hölgyfutárt: „megszeplősíté az iro-
dalmat ízetlen firkáival.“ Arany pedig két évre

rá is azt írja: „Dorong nekik és *polemia*! különben ez a becsületes magyar publicum, mely annak hisz, kinek nagyobb szája van, azt találja hinni, hogy nekik van igazuk. Lisznyai nem aljas a szotyogó szottyál: én aljas vagyok a lágy majorannával“. És evvel kapcsolatban (éppen ebben az időben) Pákh Albertnek is kifejti nézetét a népiességről: „Én, paraszt aesthetikámmal, a szépet sem a népieshez, sem a nem-népieshez nem kötöm kizárólag. Nekem a szép szép minden alakban. Hogy inkább a népiest mívelem: oka hajlam, ismerése saját erőmnek, s talán némi principium is. Mert azt hiszem, hogy a mely népnek nem volt, nincsen gazdag népköltészete: annak nem lesz önálló nemzeti költészete, hanem mások hulladékain fog élni, mint Róma a Hellászen. — Most még a Petőfi-epocha tart; *auro deterior aetas* persze, de ez mindig így ment, mióta a világ; nagy tehetség, új irány, *servum pecus*; más nagy tehetség, más irány, *servum pecus*.“

Ez ellen indul meg Arany kritikai folyóirata, a mely kezébe veszi a támadásokat. Hangban talán nem oly élesek a bírálatok, mik a Szépirodalmi Figyelőben megjelennek, mint a Gyulaiéi, de irányzatuk ugyanaz. Nem csoda hiszen mire *Ars Poetika*-ját írja (1861.), már tele van dallal:

Tele vagyok, dallal vagyok tele,
Nem mint virággal a rét kebele,
Nem mint sugárral, csillaggal az ég:
De tartalmával a poshadt fazék,
Vagy mint csatorna, föld alatti árok,
A melybe nem csupán harmat szivárog.
Tele vagyok. —
Olvastam egy pár száz kötetre ment
Regény-, beszély-, poéma-speciment:
Kit meg ne rontson aztán ennyi zöld!
Ne rágjon ennyi éretlen gyümölcs!

És versének más helyén ki is mondja

Most helyzetünk valóban istenáldás :
Ének se' kell, csupán *hangos kiáltás*,
Ki a hazáról mond nagyot, sokat :
Csak rajta ! nem hiába kurjogat.

Arany Jánosék gondja volt, hogy ne kurjogasson. Ki kellett gyomlálni azt az elemet, a melynek az elébb így szólt :

Előre tökszár, csimpolya, doromb,
Madár-kelepcze és repedt kolomp !
Fel hagymabördő, fűzfasíp, bürök,
Lyukas kulcs, mely súvít, kanásztülök,
Czirok-hegedű és hasadt fazék ;
Hadd zengjen a föld és zengjen az ég !
Mert a hazának épen ily zene
Most éltető, fentartó eleme ;
Minden szemét vers egy-egy drága kincs,
Megél, ha ebben semmi szűke nincs.

Épp ily hangon kel ki — már jóval előbb a *Lisznyay Kálmánnak* cz. versben a túlzásba vitt hangutánzás ellen, melyet a palócz Lisznyay Damó Kálmán kezdett meghonosítani nálunk — leginkább az ötvenes évek francia irodalma nyomán :

Sühülü,
Bülülü,
Kótyonfitty
Sipiritty
Hallgass már
Mert 'szen kár
Fáradtság,
Izzadság,
Mert mind ez
Szélbe vesz !

Mily laza
Vers az a
„Nyári éj“
Kotyfos téj
Csiriz pép
Nem egyéb.
Tele száj
Papagáj —
Csárogás
Semmi más,

Oly hüle,
Oly tarka,
Se füle,
Se farka.

IV.

Láttuk a magyar kritika fejlődését, láttuk Arany János feladatát és helyét e fejlődésben, összevetettük egyéniségét a reá váró feladatokkal és vázoltuk kritikai álláspontját. Lássuk most kritikai szempontjainak megnyilatkozását kritikai folyóiratában, illetve egynémely jelentősebb bírálatában.

A Szépirodalmi Figyelőt — melynek a címe is elsősorban kritikai folyóiratot, kritikai revuet jelzett — egy *előrajz* nyitotta meg, a mely nyíltan ki is mondja, hogy: „Könyv könyv után jelenik meg, nevek tűnnek fel és el, a nélkül, hogy valaki fáradságot venne amazok becsét, ezek értékét csak egy szóval is méltányolni. Az érdemnek koszorú, a tehetségnek buzdítás, a lelketlen kontárságnak visszariasztás kell, *kiáltó szükség* az, melyen a Szépirodalmi Figyelő erejéhez képest segíteni elszánta magát.

Folyóiratában nehéz feladat várt Aranyra, a kritikusra. Számolnia kellett vele gyakran, hogy a szigorúságnak bizonyos fokát túl ne haladja, nehogy folyóiratát a közönséggel meggyűlöltesse. Gyulai Pál, Szász Károly és főképpen Brassai Sámuel úgy sem tartoztak a kíméletesebb kritikusok közé s még a három közül a legszelídebb hangú Szász Károlynak egy-egy kifejezését is át-átsimíttatja, átfésüli Arany. A mi helyzetét legalább némileg megkönnyítette, az ismét csak nyugodt kedélyű, higgadt egyénisége volt. Az igazát nem engedte, „De a mit mondott, nyugodtan mondta el. Szász Károlyhoz 1861. márcz. 14-én írt levelében ugyan helyreigazítja Szász kifejezéseit: „Meggyőződés

szülte fölhevülésedben nem vetted eléggé számításba Palinak igazán mimosa kedélyét. Értem némely *kifejezéseidet*. Mindjárt előre mondd, hogy Gyulai némely állítása ellen *fegyverkezel*; . . . abban *nincs igaza* (mondta volna inkább: nem volt szerencséje eltalálni a valótlannak ellenkezőjét); *következetlen*“ stb.

Aranynak egész más a hangja. Ha a lírában Csokonaival, Petőfivel szemben áll, — a kritikával éppen így van Gyulaival, Szászszal. A mit érez, a mit hibásnak gondol, azt határozottan megmondja, elfogulatlanul még legjobb barátaival szemben is, de sohasem gorombán, sohasem élesen.

37 bírálata maradt ránk. Hatot közülök még életében összegyűjtött munkái közé, de a többi — mint Arany László följegyezte — mindaddig nem engedte újólágy lenyomatni, míg a szerzők éltek s ő is élt.

Lyrái költeményekkel, még pedig az egykorú lyra *javával* legszívesebben foglalkozott. Szász Károly, Fejes István, Tompa Mihály, Bulcsú Károly költeményein kívül ismertette Szász Gerő, Kemenes, Oláh Károly, Malvina költeményeit — mindezt alig néhány éven belül. Üldözi bennük az ifjú gárda túlzásait, de megmondja őszintén a véleményét a legjobb barátainak is. „Én részemről — írja Szász K. verseinek bírálatában — óvakodom a *bátorság* kritikáját vállalni; szóval, a helyett, hogy fitymáljak, méltóbb dolognak tartom vizsgálni. E szerint én talán nem a napi kritikus, hanem az irodalom történetírójának terén állok. Oly nyugodtan nézhetem a dolgokat, mintha panoráma volnának“. Ez a kritikai alapja különösen a lyrával szemben. De a „bátorság kritikája“ Aranynál ott

kezdődik, hogy a bírálatra *érdemes* munkákat megválogatja. És evvel csakugyan az irodalom történetének tett szolgálatot.

Szász Károly költészete különösen nagybecsű volt e korban. Hangsúlyoznunk kell ezt Arany János véleményeül különösen ma, midőn Szász Károly és Gyulai Pál költészete ellen mind több és több hang hallatszik. Az *egyszerű szép* költészetének nevezi bírálatában Arany — olyan bokkrétának, melynek elsősorban a *színe* ízléses. A verselésnek is virtuóz művésze, de egy verse sem származott ihlet nélkül. Könnyűsége a genieé, de mélysége nem nagy. Verseiben sok szép van, — úgymond Arany — de egymagában szép verse nincs sok. Érzülete és előadása nemes és e tekintetben mint ellenhatás az elpóriasodó ízlés ellen éppen akkor, mikor verseit írja, irodalmi szükségesség volt.

Csodálatos és csakis a „panorámai nyugodtságból“ magyarázható az a nagy biztosság, a mellyel Arany nagyjainkat megítéli. Szász Károlyt ma is az ő ítélete szerint helyezhetjük el a lyra történetében: épp ilyen határozottsággal, bár nem oly részletező kritika alapján ítéli meg az ő kedves Miskájának, Tompának költeményeit is. Szerinte, Tompa költészete végeredményében a reflexióra hajlik. De ehhez három fokon át jutott el: az elsőn, a mely képekben, érzelmességben túlrajongott; a másodikon, mely dallammá, harmóniává higgadt le — s a harmadikon, melyben ódává tömörült. Reflexiói pedig többnyire mély érzést takarnak. Érzés a reflexió — mindig dallamos, zenei külsővel változtatja egymást a Tompa költészetében, a mely éppen ezért nem olyan tiszta lyra, mint Petőfié.

Ilyen határozott ítéletek mellett, lássuk, hogy nyilatkozik Arany kritikája kevésbé jelentős költőkről, olyan középszerű tehetségekről, a minők Szász Gerő, Fejes István vagy Malvina voltak. A legtehetségesebbnek közöttük Szász Gerő látszott, olyan költő, a kinek tehetsége volt, de a ki tehetségét nem érvényesítette eléggé. Különösen érzi ezt Arany, a ki maga is költő: minduntalan érzi, hogy „itt meg itt a hiba, így vagy úgy *kellett volna* csinálni“. És erre — rendkívül érdekes kritikai módszer — *egy* költeményt vesz bonczkése alá, annak hibáit (s ami Arany kritikájában mindig természetes, jótulajdonságait) sorolja elő, hogy ezek alapján jellemezze a költőt. Szász Gerő *leíró* költő, a ki azonban még a *térben* sem mozog kellő biztonsággal s így még kevésbé az *időben*: az elbeszélő költészet terén. Hangja nem mindig eléggé tiszta: pedig még csak ezután következik a harmónia, a daltam és tartalom egysége.

Fejes István költészetéről egységesebb álláspontról számol be: az egészen áttekint ugyan, de rögtön megmondja, miért játszik Fejes is, miként Szász Gerő, hamis húrokon. Költészete nem eléggé eszményítő. Arany kritikája, mint mondtuk, több irányban produktív. Aesthetikája is az: Arany álláspontjának az aesthetikában az eszményítés helyes felfogása a legszebb diadala. „Minden igaz költészet eszményi — úgymond — mert eszmét fejez ki“. Az idealismus és e realismus egyként eszmét fejez ki s mindkettő határozott alakban megtestesíti azt. De az eszmét megtestesíteni csak az igazi költő tudja; s viszont, ki a testet eszme nélkül érzékíti meg, az materialista. Fejes is az: nem igazi költő.

Arany nál „Ráchel siralmától“ a leveleiig meg-

újra fölmerülő gondolat az eszményítés gondolata, a melyet legszebben Vojtina Ars poetikájában fejez ki.

A Malvina költeményeiről írott bírálat azért érdekes, mert Arany a nőírókról elmondja benne véleményét. Véleménye szerint a nőköltők szaporák s akkor is írnak, ha ihletük nincsen. Ezért kellene egy őszinte barát, a ki nekik megmondaná, hogy költeményeiknek mi a java. Malvina költeményeiben sok a máglyára való: de mindig van egy tizenegyedik, a melyikért tizet el lehet dobni. „Egy része olyan, mit elolvassván, azt mondhatni rá: van *benne* valami, más részére a legjobb akarattal is azt kell mondanunk: nincs ebben semmi“.

Íme, Arany, a szigorú kritikus, a ki mindenkivel szemben megmondja igaz véleményét. Legfeljebb avval mérsékeli ítéletét, hogy nem mint szerkesztő szólal meg — a szerkesztőhöz külön is szól benne — hanem csak mint egy bíráló dolgozótárs.

Bulcsú Károly költeményeinek bírálatában megújra visszatér fönnebb hangoztatott aesthetikai álláspontjához. Bulcsu az ötvenes évek egyik legérdekesebb jelensége. Elsőnek kelt ki a Lisznyai, Szelestey-féle neo-frank-ízű túlzások ellen. Arany maga írja Gyulai Pálnak (1854. január 21.): „a magyar költészetet megbuktatták, behozván a nyers, pórias elemet, mely ellen Kazinczy Gábor kikel s a mely miatt *még Bulcsu Károly is kétségbe esik*“. Gyűlölte a túlzott népiességet s kikelt ellene mindig, mindenütt. Költeményeiben egészen Kazinczy formájára kerül a „póriast“, inkább fellengzőssé válik, semhogy a népieshez közeledjék. Ebben a túlzásban van aztán hibája is. Az eszmét

keresi ő is: de fellengzős kifejezősmódja eszméi egyszerűségét nem fedi. Ez — a mit Arany „az eszme és a kifejezés közti kettősségnek“ nevez — és az előadás egyenetlensége teszi Bulcsú főhibáit. „Túlfeszültség-lohadás: e kettő váltakozik folyvást műveiben“.

Aranynak azonban — tagadhatatlan — tetszett ez az irány. A túlzott népieskedést sehogy sem kedvelte s Oláh Károly „Száz darab költemény“ cz. kötetéről örömmel jelenti ki, hogy „mindenről inkább lehet vádolni, mint póriaságról“. A mint helyes hangban tartott népies ízű költeményt vesz észre, rögtön kiemeli szépségeit, de minden népieskedést üldöz, éppen úgy, mint a másik irányban (Malvina költeményei, Bulcsu Károly) a dagályosságot. Ezt ostorozza Kemenes költeményeinek megjelenésekor is. Kálvinista ember letére óva inti a Kemene-séihez hasonló hangú dagályos irányú vallási költészettől a katolikus egyházat.

Nem éréktelen Arany bírálatainak egy másik csoportja, a mely a balladákról szól. Éppen bírálatai idejébe — vagy nem sokkal előbbre-utóbbra esik — — balladáinak javának a keletkezése is. Leveleiben ugyan gyakran emlegeti, hogy Greguss nem tisztán az ő balladáiból vonta le megfigyeléseit és ballada-elméleteit, de tagadhatatlan, hogy Greguss elmélete elsősorban Arany balladáival egyezik. Arany maga tisztában volt úgy a népballadákkal, mint a külföld régi balladaköltésével „Régi dán balladák“ cz. bírálatában hivatkozik rá, hogy régi balladáink kivesztek (Kriza Vadrózsái tudvalevőleg csak e bírálat megjelenése után, 1863-ban láttak napvilágot), hogy azoknak, miként a XVI. században a dán balladáknak, nem volt Vedelük,

nem volt összegyűjtőjük. Másrészt nálunk a *népi naivság* helyét tudós naivság vagy naiv tudákosság foglalta el: a népit eldobták, műköltés későn fejlődött.

Érdekes, hogy a balladák keletkezésének vitájába nem szól bele. Grimm szerint „a ballada magától képződik“. Az angol Prior, éppen a dán balladák fordításában, a balladák vándorútját hangoztatja, míg egy angol folyóirat már az őszindogermán ballada-kincset hangoztatja. Mindezt persze akkor írja Arany János, mikor Benfey Pancsatantrája és vele mese-elmélete már megjelent, a mesék vándorlásának útja, legalább hipotetikus útja már ismeretes volt s a Grimm-testvérek mesegyűjteményének harmadik kiadása már napvilágot látott. Arany minderről mit sem tudott. De hogy a balladák fejlődése iránt volt érzéke, azt egy másik kritikája bizonyítja, a melyet a Magyar Balladák Könyvéről írt: időrendbeli csoportosítást sürget. Volt érzéke, finom érzéke népmesegyűjtés iránt, ha nem volt is azon az állásponton, a melyen a modern folklóre. Nem győzzük eléggé hangsúlyozni folyóiratainkban, hogy a népmeséket mielőbb, minél pontosabban kell lejegyezni. A népmesék motivumainak összeállítása, az ősmagyar mesetypusok kikutatása a magyar ethnologia egyik elsőrendű feladata (Katona Lajos erre vonatkozó kötete évek óta készülöben van) s a Néprajzi Társaság a Kisfaludy-Társasággal együtt vállvetve gyűjti népmeséinket. Arany János bírálatai korában érezték először a gyűjtés szükségét — ez volt a népmesegyűjtés romantikus kora. Arany maga azonban tisztában volt avval, hogy a népmeséket hogyan kell gyűjteni. A feladat két részre osztja: a gyűjtő és a bíráló

feladatára. A gyűjtőnek — úgymond — nem szabad a mesét irodalmi színnel vonni be. A mese anyagát nem szabad megváltoztatnia, szóval nem szabad a *meseköltésből* részt kérnie. Arany azonban a modern mesegyűjtéssel is ellentétben áll, mikor az *elmondás* szabadságát megadja a gyűjtőnek. Arany szerint *ezen* szabad a gyűjtőnek is változtatnia, míg a modern folklore, nézetem szerint igen helyesen, ebben is, már csak a nyelvtudomány kedvéért is, teljesen orthodox állásponton van.

A bíráló feladata marad azután a motívumok kikutatása, átdolgozása.

Mindezt Merényi eredeti népmeséinek megjelenése alkalmával mondja el. Ezt a népmesegyűjteményt azután alaposan meg is rostálja, — s a mit Merényi gyűjteményéről mond, az mindmáig nemcsak hogy megállja helyét, de még Benedek Elek mesegyűjtésére is ráillik: a gyűjtőnek nem szabad oly részeket csempésznie az előadásba, melyek a paraszt mesélő eszmekörén túljárnak. Nem szabad az előadási modort *forcirozni*. Szóval, meg kell őrizni a népi előadás egyszerűségét.

A népiesség és népieskedés korában jelenik meg Vas Gereben is és Arany A Pörös Atyafiak megjelenésekor alkalmat vesz magának annak elmondására, hogy mit tart egykori szerkesztőtársáról. Mikor Vas Gereben először küld valamely előfizetési fölhívást Aranyhoz, ez kíváncsian, de távortartóan kérdezősködik leveleiben, hogy ki ez a Vas Gereben? Szerkesztősködésük korában sok kellemetlenséget szereznek egymásnak. Arany mégis elfogulatlanul mondja el véleményét: „férfias olvasmány oly egyének számára, kik szeretik az élczes hasonlatokba

burkolt reflexiókat, a csapongó ötleteket, a nyelv búsás (derb) erélyét, az ábrándoktól ment házi bölcsességet“. Népi fölfogásából pedig az alakok kitűnő rajzát emeli ki.

Az eposzokkal szemben is kifejtette álláspontját. Először — és ez talán a legkimerítőbb bírálata — Szász Károly „Trencsényi Csák“-járól. Élvezetes, kimerítő, részletező bírálat volt ez, a melyet a legnagyobb magyar epikus, mint az erre leghivatottabb ember írt költőtársának, ha nem is igen nagy, de neki igen kedves művéről, nem sokkal annak megjelenése után. A bírálatot azután félretette s kíméletesen megkérdezte Szász Károlyt, hogy nincs-e kifogása annak megjelenése ellen. Szász a tőle szintén megszokott igazságérzettel felelt: ha aprólékos dolgokban volna is a bírálat ellen ellenvetése, egészében csak köszönettel tartozik a kimerítő, részletes munkáért.

Arany megmondja, hogy Szász Károly lyrai tehetség, alakító képességétől nem sokat várt — s némileg kedvesen csalatkozott. Tartalmilag a szerző talán elszámította magát: az olvasót nem szabad kifárasztani, — de a mű szerkezete elfogadható. Kevésbé az a jellemzés, a mely Szásznál elsősorban *külső* és gyakran felesleges. Nagy epikusaink, mint Zrinyi — és itt szerénytelenség nélkül magára is hivatkozhatott volna Arany — belső jellemzésre szorítkoznak és éppen ezért soha fölösleges jellemet nem rajzolnak. Minden vonás a hős lelkével függ össze és éppen ezért ezekből fejlődnek ki az események, a melyek szoros kapcsolatban vannak a hősök jellemeivel. — A műnek csak *relatív* becse van, s társaihoz képest nyeresége az irodalomnak — ez volt Arany kritikája az azóta elfeledett műről.

Érdekesebb a Dózsa Dániel *Zandirhám*-járól fennmaradt bírálat-töredéke. Ez a székely hősepos, mint Szádeczky legújabb kutatásai igazolták, *hamisított* hagyományokon alapult. Szádeczky töviről-hegyire beigazolta, hogy a csíki székely krónika — a mely pedig Dózsa főforrása volt, véges-végig hamisítvány. Arany, a ki az epikai hitelt kötötte a hagyományok fölhasználásához, megérezte, hogy a székely krónika „sem eléggé teljes, sem eléggé *világos*.” Érdekes ellentétbe jut azonban önmagával. Ossian énekei — úgymond — elvesztik érdekességüket, ha tudjuk, hogy azok Macpherson hamisítványai. Mert hagyományok teljes fölhasználása adja meg az eposzi hitelt. Dózsa Dániel dicséretes munkát végzett: Boudham, Zandirham, Mikow mind székely hagyomány Dehogy az! Dézsi Lajos újabban éppen kiemeli, hogy a székely krónika hamis adatai Dózsát mennyire megtévesztették — s tegyük hozzá — mennyire megtévesztették közvetve Arany Jánost is, a ki vajjon mit szólna hozzá, hogy a mit Dózsa művében mint a népies hagyományhoz való ragaszkodást megdicsért, az tulajdonképpen a hagyományok félreismerése, nemismerése volt!

E bírálat tehát nagy tévedése nagy Aranyunknak, de így is a legbecsesebb bírálatok egyike: új pont Arany aesthetikájában: az eposzi hitel fejezete. E bírálat nemcsak Aranyt a bírálót jellemzi, hanem Aranyt az epikust is: eposzainak tökéletes megismeréséhez szükséges e töredékek ismerete.

Befejezésül — mert hiszen nincs szükség rá, hogy apró ismertetéseivel sorra foglalkozzunk — még két, fordításokról irt bírálatát említjük meg. Mindkettő oly műnek fordításáról szól, a

mely Aranyhoz közel állott. Az egyik a Faust-ról (Nagy István fordításáról) szól. A fordítást elítéli ugyan, de nem érdektelen tudni, hogy Arany a Fausttal bővebben foglalkozott: nem érdektelen tudni Aranyról, a ki nekünk Madách Imrét fölfedezte. A másik Bálinth Gyula Tasso-fordítását (1863.) ismerteti. Ezt a fordítást is elítéli: „a műfordítói magasb, úgyszólván *költői* tulajdonok hiányzanak leginkább nála“. Bálinth valóban nem költő. Arany az elevenére tapint, mikor azt mondja, hogy nem lehet költő, a ki a magyar alexandrinustól minden hangzatosságot megtagad és Tasso iambikus stanzáit alexandrinusoknak mondja.

Közelebbről érdekel bennünket, délvidékieket Aranynak még egy ismertetése: *Ormós Zsigmond* Utazási Emlékek cz három kötetét (Pest, 1860—61.) bírálta Arany a Szépirodalmi Figyelő (I. 724. l.) — név aláírása nélkül. Szerinte az útleírás mint irodalmi (nem tudományos) műfaj a levélprózához van legközelebb. Éppen ezért nem szabad dagályosnak, szónokiasnak lennie. Ormós nem is esik ebbe a hibába. Könyve elsősorban művészeti irányú s egyetlen hibája, hogy — mint az Adatok a művészetek történetéhez írója — nagy tudását nem tudja eléggé korlátozni, sok adatot gyűjt útleírásaiban s ezt a *szemléletesség* rovására teszi. „Úgy szól, mintha csupa szakértővel volna dolga“. — Igéri Arany, ha a további kötetek megjelennek — „ha élünk“ — ismerteti őket. Sajnos, az ígért ígért maradt. Tegyük hozzá azonban, hogy Arany nem is volt hivatott művészettörténeti irányú mű elbírálására.

V.

Áttekintettünk Arany János nagyobb és irodalomtörténeti szempontból is jelentősebb bírálatain, kiemeltünk néhány szempontot, melyből Arany, a kritikus, a bírálatra kiszemelt, és pedig kritikával kiszemelt műveket ismertetni szokta. Említsük meg, hogy hatása is, mindaddig, míg folyóiratai megjelentek, igen nagy volt. A mire költőink nagyjai, Arany, Gyulai, Szász összefogtak, az sikerült is. A hatvanas évek végén irodalmunk ferde hajtásai kipusztultak, s Petőfi követői közül csak az igazán nagyok — mint Tóth Kálmán — maradtak meg a vezetők között. Arany bírálatait mindenki nyugodt lélekkel, szívesen fogadta, mert igazságosak és mert nyugodt hangon írott bírálatok voltak. Arany, Gyulai, Szász, Lévy, Madách, Tompa, Eötvös, Tóth Kálmán — íme azok az írók, a kiket a hatvanas és hetvenes évek költészete uralt. Ez is önmaguk abszolút nagyságán kívül elsősorban Arany János kritikai fáradhatatlan, tevékeny munkásságának érdeme.

Nagy volt Arany János a költő, de nagy volt a műbíráló is. Talán sikerült őt abba a fejlődésbe kellőleg elhelyeznünk, a melylyel a magyar kritika történetét jellemeztük: Bessenyeiétől Gyulai Pálig. Kiemelkedő magaslata e fejlődésnek Arany János, az ötvenes-hatvanas évek kritikusa.

Annál különösebb, hogy az irodalom történetének kutatói eddig vele ebből a szempontból eléggé részletesen nem foglalkoztak. Aranyról a műbíráloról eddig senki nem emlékezett meg: csupán a múlt év folyamán, a Beöthy-Emlék-

könyvben Várdai Béla kis dolgozata emlékezett meg, „Arany János kritikai álláspontja“-ról. Riedl csak prózájának — mint említettük — erőteljes nyugodtságát hangsúlyozza, de egészében Arany a kritikus még annyi figyelemben sem részesült, mint Arany az aesthetikus, vagy még inkább a visszatekintés kitünő szerzője: Arany a nyelvész.

Talán sikerült jelentőségét kiemelni. Abban az időben jött el, mikor „nyájas, szelíd de igazságos“ kritikájára leginkább szükség volt. Abból az irányból mint annak az iránynak egyik legnagyobbja jött el, a mely iránynak fattyúhajtásait a kritikának kellett írtania. Akkor jött el, mikor e fattyúhajtások éppen nőni, terjedni kezdtek.

Az egész kor, annak hivatott írói mind az ő nagy és ekkoriban már leveleiből jólismert aesthetikai képzettségétől várták, hogy mint műbíráló fellépjen. Egyénisége is rá volt teremtve. Tiszta, világos ítélete, helyes ítélőképessége, aesthetikai képzettsége, öntudata, határozottsága, híggadtsága — és a mellett „nyájas, szelíd“ egyénisége bírálónak, éppen *e kor* bírálójának teremtette.

Bírálataiban megválogatta a művet, melyet bonczkése alá vett. Elsősorban ezért mondhatjuk, hogy bírálatai *produktív* erejűek voltak. Madáchot az ő éleselméjű kritikája helyezte el irodalmunk történetében. Szász Károlyt, a lírikust ma is Arany ítélete alapján becsüljük, a népmesegyűjtésben irányadók az ő bírálatában hirdetett elvei s ő hirdette ez elveket és feladatokat először, — a XIX. század hősköltészetének elbírálására biztos támasztékot adott az eposzi hitel fogalmának fejtegetésével a Zandirhám

birálatában. A lírában tisztázta bírálataival — kiegészítésül leveleihez és az Ars poetiká-hoz — az eszményítés fogalmát s íme, ismét magas álláspontot nyertünk a líra megítélésére. Külön választotta Tompa költészetében az érzelmi és a reflexív vonásokat — megannyi adat az irodalomtörténet és az aesthetika körének tágításához.

Sokat, nagyon sok újat *adott* Arany a kritikáival. Ennek ellenében volt a kritikájának pusztító hatása is: nemcsak adott, hanem *vett* is: kiséperte a Petőfieskedők, a népieskedők irányát egészen és fenntartotta az irodalom talaját azoknak, akiknek a Bajza-féle nagytakarítás után, Erdélyi János föllépése óta szánva volt: az igazi nemzeti-népies iránynak.

Tegyük le koszorúnkat Arany János, a kritikus előtt is. Az elfogulatlan, őszinte, szeretetteljes igazság koszorúját az előtt, a ki szeretettel tudott elfogulatlanúl, őszintén igazságos lenni.

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

